

Maria Próchnicka

Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa

Uniwersytet Jagielloński

e-mail: maria@bilon.miks.uj.edu.pl

POJĘCIE I SPECYFIKA ELEKTRONICZNYCH ŹRÓDEŁ INFORMACJI [THE NOTION AND SPECIFICITY OF ELECTRONIC SOURCES OF INFORMATION]

Abstrakt: W polskiej literaturze przedmiotu brak opracowań ogarniających wieloaspektowy charakter pojęcia *elektronicznego źródła informacji*. Celem artykułu jest wyodrębnienie i opisanie specyficznych cech wyróżniających elektroniczne źródła informacji.

Abstract: There is no publications concerning the complexity of the notion of *electronic source of information* in Polish literature. The main goal of this paper is to separate and describe specific features distinguishing electronic sources of information.

* *
*

WSTĘP

Od początku lat 90. obserwujemy w polskim środowisku bibliotekarskim ustawiczny wzrost zainteresowania elektronicznymi źródłami informacji. Powstanie i rozwój elektronicznych źródeł informacji nie pozostaje też bez wpływu na przemiany w preferencjach użytkowników informacji. Przykładają oni wielką wagę do takich cech jakościowych elektronicznych źródeł informacji, jak łatwość uaktualnienia źródła, modyfikacji jego zawartości, operowania danymi zawartymi w źródle oraz szybkość wyszukiwania informacji z różnych źródeł. Jednocześnie, w odniesieniu do źródeł tradycyjnych podkreślana jest wysoka jakość druku oraz długa tradycja użytkowania, która zaowocowała wykształceniem określonych nawyków w życiu codziennym, związanych z wykorzystaniem tradycyjnych źródeł informacji. Savolainen zauważa jednak, że preferowanie elektronicznych lub tradycyjnych

źródeł informacji przez użytkowników nie zależy wyłącznie od takich obiektywnych czynników, jak dostępność usług, koszt użytkowania czy doświadczenie w korzystaniu. Na wybór rodzaju źródła wpływają także w istotnym stopniu czynniki związane z sytuacją, w której znajduje się indywidualny użytkownik. Należą do nich np. brak czasu, poziom umiejętności w posługiwaniu się komputerami, ugruntowane nawyki związane z pracą, którą wykonuje użytkownik. Także aktualne doświadczenie uzyskane podczas korzystania z elektronicznych źródeł informacji może wpływać negatywnie lub pozytywnie na preferencje użytkowników [Savolainen 1999, s. 766]. Uzyskanie gratyfikacji stanowi zachętę do korzystania ze źródeł elektronicznych, poczucie przytłoczenia nadmiarem informacji, wynikające z nieumiejętności jej wyszukiwania i selekcji, może wpływać na użytkownika zniechęcająco.

Wprowadzanie elektronicznych źródeł informacji do zbiorów bibliotek oraz organizowanie przez biblioteki dostępu do źródeł udostępnianych sieciowo związane jest też z pewnymi zagrożeniami odnoszącymi się głównie do poziomu kompletności wyszukiwanej i wykorzystywanej przez użytkowników informacji. Preferowanie przez użytkowników źródeł elektronicznych powoduje rezygnowanie z korzystania ze źródeł tradycyjnych [Sweetland 2002]. Wśród użytkowników powstaje syndrom „lenistwa” informacyjnego, przejawiającego się w rezygnowaniu ze źródeł, które nie są dostępne za pośrednictwem sieci. Niebezpieczeństwu autonomizacji zasobów źródeł tradycyjnych i elektronicznych próbuje się zapobiegać poprzez digitalizację zbiorów.

Zainteresowanie profesjonalistów elektronicznymi źródłami informacji związane jest głównie ze zmianami w praktyce działalności bibliotecznej, wywołanymi rosnącym udziałem elektronicznych źródeł w zbiorach bibliotek. W centrum uwagi znajdują się problemy dotyczące polityki gromadzenia elektronicznych źródeł informacji oraz kryteriów ich doboru [Janowska 2001], opracowania tych źródeł [Śliwińska 2000; Michalska 2002; Nahotko 2003], udostępniania i promocji [Brzezińska-Stec 2000; Maciejewska 2001] oraz sposobów minimalizowania kosztów ich zakupu i eksploatacji [Piotrowicz 2002; Maciejewska 2002].

Znacznie mniejsze zainteresowanie badaczy i praktyków w dziedzinie informacji naukowej i bibliotekoznawstwa w Polsce wzbudza problematyka kompleksowej budowy elektronicznych źródeł informacji i wynikającego stąd wieloaspektowego charakteru pojęcia źródła elektronicznego. Poza nielicznymi publikacjami [Daniłowicz 1998], w literaturze polskiej dominuje bibliotekarskie podejście do opisu i analizy elektronicznych źródeł informacji. Tymczasem zbiór narzędzi do wyszukiwania i dostarczania informacji określanych terminem *elektroniczne źródła informacji* obejmuje obszerny zestaw różnorodnych dokumentów, które mogą być charakteryzowane z wielu punktów widzenia, takich jak zakres tematyczny, format zapisu danych, struktura danych, sposoby przechowywania i dostarczania danych, metody wyszukiwania informacji, przeznaczenie, użytkownicy i użytkowanie, wymogi sprzętowe i techniczne. W niniejszym artykule podjęto próbę wyodrębnienia i opisanie specyficznych cech, wyróżniających elektroniczne źródła informacji. Określenie cech właściwych elektronicznym źródłom informacji może stanowić punkt wyjścia do stworzenia kompleksowej definicji tego narzędzia oraz opracowania typologii źródeł elektronicznych. Prowadzone tu rozważania odnoszą się do źródeł o charakterze dokumentalnym zapisanych na nośniku elektronicznym, udostępnianych za pomocą techniki komputerowej w trybie lokalnym lub zdalnym [Sanetra 2003].

TRADYCYJNE A ELEKTRONICZNE ŹRÓDŁA INFORMACJI

Ron Oliver wyodrębnia następujące płaszczyzny, w obrębie których mogą być rozpatrywane różnice między tradycyjnymi i elektronicznymi źródłami informacji: Rodzaj zapisanych informacji, Sposób organizacji informacji, Dostęp do informacji i warunki jej rozpowszechniania, Aktualność informacji [Oliver 1996].

Rodzaj zapisanych informacji

Rozbudowane możliwości zapisu różnych rodzajów informacji w źródłach elektronicznych czynią zeń narzędzie uniwersalne. W odniesieniu do źródeł elektronicznych przestaje obowiązywać „klasyczny” podział, obejmujący źródła wizualne, audialne i audiowizualne, gdyż wszystkie te sposoby zapisu i odbioru informacji podlegają w źródłach elektronicznych swoistemu zintegrowaniu. Sprzyja temu jeden z najbardziej rozpowszechnionych w źródłach elektronicznych sposób organizacji informacji określany jako hipermedialny.

Sposób organizacji informacji

Hipertekstowy i hipermedialny sposób organizacji informacji w źródłach elektronicznych pozwala odzwierciedlić w znacznie szerszym zakresie, aniżeli w przypadku źródeł tradycyjnych, powiązania tematyczne i funkcjonalne jednostek informacji w obrębie tego samego źródła, a także umożliwia reprezentację interrelacji między różnymi źródłami. Struktura powiązań ma charakter dynamiczny i może ewoluować wraz ze zmianami zachodzącymi w zakresie i formie źródła/źródeł elektronicznych. Statyczny i linearny sposób organizacji informacji w źródłach tradycyjnych (papierowych) nie zapewnia użytkownikowi takich możliwości.

Dostęp do informacji i warunki jej rozpowszechniania

Wykreowanie wielu różnorodnych metod organizacji informacji w źródłach elektronicznych sprawia, iż można zapewnić użytkownikowi wieloaspektowy dostęp do tej informacji według pojedynczych i złożonych kryteriów wyszukiwania, a także możliwość porządkowania i łączenia danych w różne konfiguracje.

Uwypuklanie multimedialnego (w sensie różnorodności rodzajów informacji) i multimodalnego (w sensie różnorodności sposobów organizacji i wyszukiwania informacji) charakteru źródeł elektronicznych i ich przeciwstawianie jednorodnym informacyjnie i linearnie zorganizowanym źródłom tradycyjnym wydaje się jednak podejściem zbyt skrajnym. Źródła tradycyjne często noszą także cechy multimedialności (np. ilustrowana encyklopedia), posiadają wielopoziomową strukturę organizacyjną informacji (np. informacja zapisana w hasłach encyklopedycznych uzupełniona o warstwę wzajemnych powiązań między hasłami), a także zapewniają wieloaspektowy dostęp do informacji (np. bibliografia wyposażona w różne rodzaje indeksów formalnych i rzeczowych).

Aktualność informacji

Elektroniczne źródła informacji odznaczają się możliwością łatwego ich uaktualniania prowadzonego w sposób ciągły. Przewaga elektronicznych źródeł nad tradycyjnymi w tym zakresie jest nie do podważenia, ale tylko w aspekcie ilościowym, to znaczy tempa uaktual-

niania informacji. Wskaźnik aktualności informacji jako element oceny jej jakości nie może być jednak rozpatrywany w izolacji od innych elementów oceny, jak np. trafność, wiarygodność, stopień przetworzenia itp. Te cechy jakościowe są silniej związane w świadomości użytkowników ze źródłami tradycyjnymi, których proces opracowania jest długotrwały, a jego cel stanowi długotrwała przydatność źródła.

ELEKTRONICZNE ŹRÓDŁA INFORMACJI JAKO NOWA JAKOŚĆ W DZIAŁALNOŚCI INFORMACYJNEJ

Powstanie i rozwój elektronicznych źródeł informacji oznacza nie tyle wykreowanie nowych rodzajów zapisu, sposobów organizacji i dostępu do informacji, ile raczej ich zintegrowanie w nową jakość, stwarzającą nowe możliwości, głównie w zakresie dostarczania informacji użytkownikowi. Wedle określenia Gobindy Chowdhury, rozpowszechnienie elektronicznych źródeł informacji oznacza transformację źródła jako narzędzia dostępu do informacji w narzędzie dostarczania informacji [Chowdbury 2002, s. 259]. Powstanie nowej jakości wraz z pojawieniem się elektronicznych źródeł informacji, a nie tylko nowej formy zapisu informacji, zauważa także Barry Fast. Podkreśla on, iż wprowadzenie nowych technologii zapisu i dostarczania informacji zmieniło nawyki ludzi w prowadzeniu badania, pisanii, przechowywaniu informacji, a także sposoby myślenia o informacji [Fast 1999].

Na czym polega zatem ta nowa jakość decydująca o specyfice elektronicznego źródła informacji? Jej istota wiąże się z kompleksowym i systemowym charakterem źródła elektronicznego. Podobnie jak biblioteki cyfrowe w skali makro [Borgman 1999, s. 233], tak elektroniczne źródła informacji w skali mikro są zintegrowanymi narzędziami dostarczania informacji, składającymi się z zestawu usług, architektury (struktury) narzędzia, zasobów informacyjnych, obejmujących teksty, grafikę, dźwięk, wideo oraz sposobów i technik do lokalizowania, wyszukiwania i wykorzystania zasobów informacyjnych. Istotnym elementem traktowanego systemowo elektronicznego źródła informacji jest interfejs użytkownika, który pełni rolę czynnika pośredniczącego między użytkownikiem a źródłem informacji, umożliwiającego użytkownikowi poznanie architektury źródła oraz sterowanie procesem wyszukiwania informacji w źródle.

Wiele typów elektronicznych źródeł informacji nawiązuje, szczególnie w nazewnictwie, do typów źródeł tradycyjnych (np. elektroniczna *książka*, elektroniczne *czasopismo*, multimedialna *encyklopedia*). Nie można jednak przyjąć, iż strategię wyszukiwania informacji właściwe w przypadku korzystania ze źródeł tradycyjnych są łatwo przekładalne na strategię wyszukiwania w źródłach elektronicznych, a różnice między tymi strategiami dostrzegalne są jedynie na płaszczyźnie ilościowej. Właściwe elektronicznym źródłom informacji cechy, takie jak wieloaspektowość wyszukiwania i wielodostępność oraz charakterystyczne dla zapisu cyfrowego własności, takie jak szybkość zapisu, łatwość aktualizacji, modyfikacji i kopiowania w oczywisty sposób wpływają na możliwość uzyskania za pośrednictwem źródła elektronicznego informacji bardziej trafnej, aktualnej i łatwiej dostępnej, niż ta, która pochodzi ze źródła tradycyjnego.

Tak jak różnica między elektronicznymi i tradycyjnymi źródłami informacji nie polega jedynie na sposobie zapisu informacji, tak różnice w strategiach wyszukiwania w obu tych rodzajach źródeł nie dotyczą tylko rozszerzenia możliwości wyszukiwawczych i przyspieszenia procesu wyszukiwania. Jakościowa zmiana, jaka zachodzi w zakresie wyszukiwania w źródłach elektronicznych, wiąże się głównie z wykształceniem się specyficznej relacji

użytkownik – źródło. Najważniejszymi cechami tej relacji jest interaktywność oraz indywidualizacja, która sprzyja spersonalizowanemu dostarczaniu informacji, adresowanej do konkretnego użytkownika realizującego określone zadanie. O ile struktura tradycyjnego źródła informacji jest układem statycznym, o tyle struktura źródła elektronicznego ma charakter dynamiczny i może być, w pewnych granicach, skonfigurowana i dostosowana do potrzeb indywidualnego użytkownika.

WYKORZYSTANE ŹRÓDŁA I OPRACOWANIA

- Borgman, C. (1999). What are digital libraries? Competing visions. *Information Processing & Management* Vol. 35, No. 3, p. 227–243.
- Brzezińska-Stec, H. [dok.cłktr.] (2001). Bazy danych na dyskach optycznych w Bibliotece Głównej Uniwersytetu w Białymstoku. *Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy* nr 14, <http://cbib.oss.wroc.pl/arc/st2000.html#st14> [odczyt: 26.06.2004].
- Chowdhury, G.C. (2002). Digital libraries and reference services: present and future. *Journal of Documentation* Vol. 58, No. 3, p. 258–283.
- Daniłowicz, Cz. (1998). Dokumenty elektroniczne. *Zagadnienia Informacji Naukowej* nr 1, s. 55–63.
- Fast, B. (1999). Books in the digital world. *Library Collections, Acquisitions, & Technical Services* Vol. 23, No. 2, p. 163–167.
- Janowska, M. [dok.cłktr.] (2001). Gromadzenie publikacji elektronicznych. *Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy* nr 19, <http://cbib.oss.wroc.pl/2001/19/index.html> [odczyt: 26.06.2004].
- Maciejewska, Ł. [dok.cłktr.] (2002). Czasopisma elektroniczne a konsorcja. Refleksje administratora serwisu e-czasopism. *Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy* nr 36, <http://cbib.oss.wroc.pl/2002/36/index.html> [odczyt: 27.06.2004].
- Maciejewska, Ł.; B. Urbańczyk [dok.cłktr.] (2001). Promocja i wykorzystanie czasopism elektronicznych. *Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy* nr 19, <http://cbib.oss.wroc.pl/2001/19/index.html> [odczyt: 26.06.2004].
- Michalska, M.M. (2002). Opracowywanie dokumentów elektronicznych w BN. *Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej* nr 3, s. 15–20.
- Nahotko, M. (2003). Metadane jako narzędzie opracowania elektronicznych zasobów sieciowych. *Zagadnienia Informacji Naukowej* nr 2, s. 101–117.
- Oliver, R. [dok.cłktr.] (1996). Information access and retrieval from electronic information systems: What do our students need to learn?, <http://clond.scam.ccu.edu.au/oliver/docs/96/ACCESSdo.pdf> [odczyt: 01.06.2004].
- Piotrowicz, G. [dok.cłktr.] (2002). Konsorcja bibliotek uczelnianych – wczoraj, dziś, jutro. *Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy* nr 36, <http://cbib.oss.wroc.pl/2002/36/index.html> [odczyt: 27.06.2004].
- Savolainen, R. (1999). The role of the internet in information seeking. Putting the networked services in context. *Information Processing & Management* Vol. 35, p. 765–782.
- Sweetland, J.H. (2002). Developing digital collections – do we know what we are doing?, <http://puck.emeraldinsight.com/vl=1918735/cl=53/nw=1/rpsv/librarylink/collection/oct02.htm> [odczyt: 31.05.2004].
- Śliwińska, E. [dok.cłktr.] (2001). Opis bibliograficzny dokumentów elektronicznych: standardy dla potrzeb cytowania w przypisach. *Elektroniczny Biuletyn Informacyjny Bibliotekarzy* nr 14, <http://cbib.oss.wroc.pl/arc/st2000.html#st14> [odczyt: 26.06.2004].